

Les tècniques de traducció (dels referents culturals): retorn per a quedar-nos-hi

Josep Marco

Universitat Jaume I. Departament de Traducció i Comunicació
Campus Ctra. de Borriol, s/n. 12080 Castelló

Resum

Aquest article té com a objectiu fer una revisió d'algunes de les classificacions de tècniques de traducció que s'han proposat en la literatura, agrupar aquestes classificacions en tipus (d'acord amb el criteri subjacent), discutir la conveniència de fer servir classificacions generals (vàlides per a qualsevol problema de traducció) o específiques per a cada problema i, finalment, fer una proposta de tècniques de traducció dels referents culturals (com a problema concret que pot servir d'il·lustració dels punts anteriors). En tot treball descriptiu, el concepte de tècnica de traducció ha d'ocupar una posició central (juntament amb la tipologia del fenomen estudiat i els factors que incideixen en la presa de decisions) a l'hora de determinar les regularitats o normes en la conducta traductora.

Paraules clau: tècniques de traducció, classificació, referent cultural, tipologia, norma.

Abstract

This article aims to survey some classifications of translation techniques put forward in the literature, to group these classifications into types (according to the underlying criterion), to discuss the issue of whether it is more suitable to use general (i.e. valid for any translation problem) or problem-specific classifications, and finally to make a proposal of techniques of translation for cultural references (as a specific translation problem that can illustrate the questions just mentioned). In any descriptive piece of research, the notion of technique is bound to play a central role (together with the typology of the phenomenon under scrutiny and the factors influencing decision making) in determining the regularities or norms in translational behaviour.

Key words: translation techniques, classification, cultural reference, typology, norm.

Sumari

1. Justificació i objectius
 2. Les tipologies de tècniques de traducció
 3. L'abast de les tipologies de tècniques de traducció: tècniques en abstracte o tècniques per a problemes específics?
 4. El referents culturals com a exemple de problema de traducció: tècniques, criteris de classificació, factors i restriccions, tipologies
 5. Conclusions
- Bibliografia

1. Justificació i objectius

La noció de tècnica de traducció ha generat una quantitat considerable de literatura al si de la traductologia, cosa ben normal si pensem que es tracta d'una de les nocions centrals de la disciplina (així ho considera, per exemple, Hurtado, 2001: 256-271) i de les més ben establertes en els estudis moderns sobre traducció, ja que es remuntes directament als procediments tècnics de l'estilística comparada (Vinay i Darbelnet, 1958). Hi ha almenys dos treballs que inclouen al títol l'expressió «translation techniques revisited» (Mason, 1994; Molina i Hurtado, 2002), fet que podria entendre's com un indicador d'una certa actitud de cautela, i fins i tot de disculpa, per tornar a abordar un tema ja estudiat repetidament. Davant d'aquest estat de coses, cal un altre article sobre una qüestió ja tan grapejada?

Doncs sí. El present treball parteix de la premissa que en cal un altre i en calen potser molts més. Si, efectivament, el concepte de tècnica de traducció és una de les nocions bàsiques de la traductologia, no tan sols no hauríem de demanar disculpes per tornar-hi, sinó que hauríem de tornar per a quedar-nos-hi. De fet, aquest article sorgeix de la insatisfacció que al seu autor li provoquen algunes aproximacions al tema i algunes aplicacions a problemes concrets. L'article té els següents objectius:

- a) revisar algunes classificacions que s'han dut a terme de les tècniques de traducció, tot agrupant-les en tipus sobre la base del criteri pel qual s'han regit;
- b) discutir la conveniència de classificar les tècniques de traducció en abstracte o, ben al contrari, d'identificar les que són pertinents per a cada problema de traducció;
- c) fer una proposta de tècniques de traducció dels referents culturals com a problema de traducció, a fi d'il·lustrar algunes de les consideracions fetes en els punts a i b.

2. Les tipologies de tècniques de traducció

Com a punt de partida, en aquest treball s'accepta la definició proposada per Hurtado (2001), segons la qual per «tècnica de traducció» cal entendre un tipus de solució traductora (2001: 265), és a dir (formulat de manera alternativa), el resultat de l'equivalència traductora respecte del text original (2001: 257). Tot i que introduir en la definició el mot «equivalència» pot crear inconvenients, atès que es tracta d'un terme qüestionat per alguns enfocaments traductològics contemporanis (veure, per exemple, Vidal, 1995, 1998 o Godayol, 2000),¹ queda clar que el concepte de tècnica serveix per a donar nom als diferents tipus de relació que s'estableixen entre un segment de l'original i un segment del text traduït. A més, Hurtado diferencia la tècnica del mètode i de l'estratègia (nocions que tot sovint es confonen en la literatura) i en reivindica el caràcter contextual i funcional.

1. Per dir-ho amb mots d'Ian Mason (1994: 63), a propòsit precisament dels procediments tècnics de traducció de Vinay i Darbelnet, «the very term 'equivalence' is fraught with difficulties».

Pel que fa a les classificacions de tècniques que s'han proposat des de diferents àmbits de la traductologia, no se'n farà ací una revisió exhaustiva. Remetem el lector a Hurtado (2001: 257-264), on se'n poden trobar comentaris i, fins i tot, la genealogia d'algunes d'aquestes classificacions. El que es farà tot seguit és agrupar aquestes tipologies en tipus, segons el criteri utilitzat. En el decurs d'aquesta agrupació hi haurà, inevitablement, al·lusions a part dels treballs glossats per Hurtado.

2.1. *Tipologies basades en categories discretes*

Aquesta mena de tipologies són, en general, fortament deutores de la classificació pionera de Vinay i Darbelnet, en el sentit de prendre-la com a base o punt de referència per llavors elaborar-la, matisar-la, ampliar-la, etc. S'aprecia una continuïtat en la línia genealògica que recorre les classificacions de Vinay i Darbelnet (1958), Vázquez Ayora (1977) i Newmark (1988), entre d'altres (veure Hurtado, 2001: 261). Les diferents categories que integren la tipologia o bé es presenten de manera inconnexa o bé mostren oposicions binàries (del tipus ampliació vs. condensació o generalització vs. particularització).

La proposta de classificació de tècniques de Molina i Hurtado (2002; vegeu també Hurtado, 2001: 268-271) és més integradora, ja que recull aportacions de molt diversos estudiosos, però se situa en aquesta mateixa línia genealògica. De fet, les autores, a mesura que van descabdellant el fil de la seua proposta, van establir relacions i correspondències entre les seues categories i les d'autors anteriors. De vegades la coincidència és total (és a dir, conceptual i terminològica: es fa servir el mateix terme per a referir-se al mateix tipus de relació); d'altres vegades, però, la coincidència no passa de ser parcial (només conceptual o només terminològica). Finalment, hi ha categories que no apareixen a les llistes anteriors.

La principal crítica o objecció que pot fer-se a les tipologies basades en categories discretes és la barreja dels criteris subjacents i les distincions establertes. Dit d'una altra manera: algunes de les oposicions binàries que apareixen en les classificacions obeeixen a un criteri, mentre que d'altres responen a un criteri diferent. Entre els criteris identificables hi ha com a mínim els següents:

- a) la quantitat d'informació explícita. Per exemple, si al text traduït n'hi ha més que a l'original, es parla d'ampliació; si n'hi ha menys, es parla de compressió. El mateix criteri és a la base de la distinció entre ampliació i elisió;
- b) la inserció de l'ítem traduït en el sistema cultural de partida (a través del manlleu, per exemple) o en el d'arribada (l'adaptació);
- c) la distinció entre tècniques emprades com a conseqüència de factors contrastius² i tècniques emprades de resultes d'altres factors. Així, els exemples pro-

2. Segons Mason (1994: 63), el principal tret que cal fer a la llista de procediments tècnics de traducció de Vinay i Darbelnet és que operen al nivell del sistema lingüístic, és a dir, de la *langue*, no de la *parole*: «the real problem with Vinay and Darbelnet's formulation is not that it is based on product-to-product (ST to TT) comparison [aquesta era la crítica principal que en feia Delisle

totípics que trobem de transposició i, en menor mesura, de modulació deriven del contrast entre sistemes lingüístics, és a dir, del fet que dues llengües diferents empenen estructures, punts de vista o lexicalitzacions diferents per a dir coses relativament semblants. El mateix passa amb els exemples de generalització i particularització d'Hurtado (2001: 270-271), tot i que aquestes tècniques podrien sens dubte aplicar-se en virtut de factors situacionals o culturals, no de contrast interlingüístic. A més, si per modulació s'entén un canvi de punt de vista en la presentació de la informació, no podria encabir-se dins d'aquesta categoria la distinció entre allò general i allò particular?;

- d) el nivell lingüístic en què operen: com afirma Mason (1994: 62-63), hi ha tècniques que comporten una opció al nivell de la paraula i d'altres que ho fan al nivell del text (el manlleu seria un exemple del primer cas, mentre que l'adaptació ho seria del segon). Podríem trobar exemples també de tots els nivells intermedis (el sintagma, la clàusula i l'oració).

Altres preguntes que se susciten arran de l'examen de les tipologies basades en categories discretes són les següents:

- a) Un fenomen com la variació lingüística, pot considerar-se alhora una tècnica de traducció (Hurtado, 2001: 271)?
- b) És la compensació una tècnica o més aviat una estratègia que dóna com a resultat una elisió (o qualsevol altra tècnica) en un punt del text i una addició (o qualsevol altra tècnica) en un altre? Més encara: podria ser alhora una tècnica i una estratègia?³

2.2. Tipologies de tècniques arreglades al llarg d'un continuum

En principi podria semblar que la idea mateixa de tipologia s'oposa a la noció de continuum o gradació, ja que en la darrera tot es basa en un moviment gradual d'un extrem a un altre, per la qual cosa la identificació de categories discretes en un punt determinat seria arbitrària (per què s'adjudica l'etiqueta a un punt i no a un altre?). Tanmateix, val la pena de córrer aquest risc de l'arbitrarietat, ja que sense distingir-hi unes fites, la idea de continuum perd operativitat. De fet, i per tal de ser justos amb un treball pioner com el de Vinay i Darbelnet, el fet que aquests autors dividiren les seues tècniques en dos grups (tècniques de traducció directa i tècniques de traducció oblícua) ja indica una certa voluntat de progressió des d'un major acostament a la forma de l'original (traducció literal) a un major allunyament (traducció oblícua).

(1980)]; indeed the latter may be in itself a legitimate exercise. Rather, the view of translating underlying the techniques is one of *langue-to-langue* comparison, i.e. an exercise in contrastive linguistics. For example, one can only believe that «transposition» is a «technique» if one also believes that translating is an operation carried out on languages, a transfer of structure to structure, in which the translator decides, say, to render a noun by a verb, an adjective by an adverb and so on».

3. Possibilitat apuntada per Amparo Hurtado (comunicació personal).

En un treball anterior (Marco, 2002), tractant concretament de la traducció dels referents culturals, vaig mirar d'esporgar i ordenar al llarg d'un continuum els procediments de traducció de Newmark (1988), ja que em semblava que la seua classificació, tot i incloure (a parer meu) redundàncies innecessàries i categories no gaire ben definides, contenia el germen d'una tipologia que s'ajustara a un criteri determinat i les categories de la qual, per tant, pogueren arrencar-se al llarg d'un continuum. Com que la secció 4 del present treball es dedicarà a les tècniques de traducció dels referents culturals, ajornem la discussió de la tipologia de Newmark i de la meua reordenació fins aquesta secció.

Hi ha d'altres treballs d'investigació que, en emprar una determinada llista de tècniques de traducció, recolzen (explícitament o implícita) en la idea d'un continuum o gradació. Molina, per exemple, afirma el següent (2001: 346): «Existe una correlación entre la elección de un método traductor y la adopción de unas determinadas soluciones, que se corresponden con el empleo de una determinada técnica de traducción». Aquesta afirmació es refereix al corpus estudiat en el treball en qüestió, que consisteix en una sèrie de traduccions de *Cien años de soledad* a l'àrab i en les traduccions a l'espanyol d'algunes obres narratives escrites originalment en àrab, però, com que el mètode traductor es plasma en normes dominants com ara la voluntat d'exotització o l'acostament al lector meta, hi ha tècniques que estan en consonància amb una norma concreta (la traducció literal afavoreix l'exotització) i n'hi ha d'altres que ho estan amb una altra norma (l'amplificació afavoreix l'acostament al lector meta). De manera semblant, Martí (2003) ubica les tècniques de traducció en una gradació que va de l'extrem de l'«extrañamiento» o *foreignizing* al de la «familiarización» o *domesticating* (Venuti, 1995); aquests dos extrems, al seu torn, vénen a coincidir amb els dos pols de la norma inicial de Toury, és a dir, l'adequació i l'acceptabilitat. Tots dos treballs (el de Molina i el de Martí) fan servir la classificació de tècniques proposada per Hurtado (2001) i Molina i Hurtado (2002); de fet, el de Molina és una tesi doctoral dirigida per la professora Amparo Hurtado.

2.3. Tipologies basades en oposicions binàries

Zabalbeascoa (2001, en premsa), en ocupar-se de la traducció de la metàfora, i després de revisar les aportacions de Toury (1995) i de Newmark (1988), proposa un model representable gràficament en forma d'arbre i basat en oposicions binàries mútuament excloents. Aquesta proposta adopta la forma del següent diagrama (Zabalbeascoa, 2001) (figura 1).

A més, aquest autor argumenta que el model pot fer-se extensible a d'altres problemes de traducció, ja que la gradació *mateixa solució* $\Rightarrow$ *solució del mateix subtipus* $\Rightarrow$ *solució del mateix tipus* $\Rightarrow$ *solució d'un altre tipus* és en principi aplicable a qualsevol qüestió, sempre que es defineixca amb claredat el fenomen a partir del qual s'identifiquen els tipus i subtipus i sempre també que aquests tipus i subtipus responguen a alguna mena de realitat psicològica. Gràficament, l'arbre d'alternatives es representaria així (figura 2).

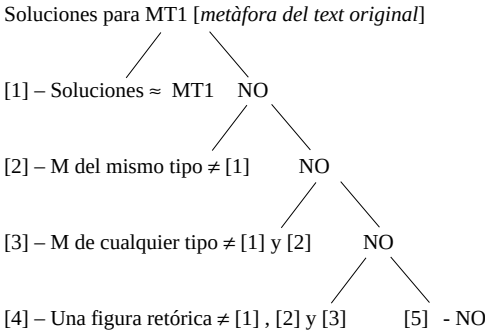

Figura 1. «Mapa» d’opcions binàries per a la traducció de la metàfora.

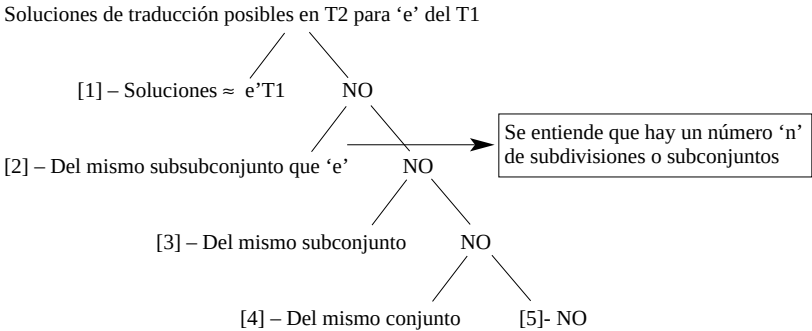

Figura 2. Tipus de solucions per a la traducció d’un element ‘e’ com a problema de traducció des del punt de vista de les propietats i categories (conjunts) que millor defineixen ‘e’.

Fet i fet, el model tipològic de Zabalbeascoa, tot i ser especulatiu perquè no es basa en l’anàlisi de dades empíriques, com el mateix autor reconeix, és força suggeridor i serà reprès a l’hora de parlar de les tècniques de traducció dels referents culturals, a la secció 4.

3. L’abast de les tipologies de tècniques de traducció: tècniques en abstracte o tècniques per a problemes específics?

Potser el problema de les classificacions de tècniques centrades en categories discretes és que barregen criteris diferents perquè intenten cobrir tot l’espectre de possibles solucions de traducció, és a dir, de possibles relacions entre un segment de l’original i el segment corresponent al text traduït. Atès que aquestes relacions s’estableixen sobre la base de conceptes diferents, com ja s’ha vist més amunt, el resultat de la classificació finalment és una enumeració d’ítems o categories.

Passem ara de la teoria a la descripció. Si un investigador té com a objectiu estudiar les relacions entre segments de l'original i segments traduïts (o a l'inrevés, és a dir, procedint en sentit contrari), aquesta mena d'enumeració o llista pot resultar-li útil. Una altra cosa és que li resulte vàlida, en el sentit que les dades utilitzades en la investigació empírica s'ajusten o no a les categories previstes: això només podrà determinar-ho la investigació empírica en si mateixa, a través del diàleg constant entre pressupòsits de partida i dades trobades, segons el qual l'investigador ha d'estar disposat en tot moment a modificar els pressupòsits o hipòtesis de partida sempre que no es corresponguen amb les dades. En aquest sentit, cal advertir del perill de la circularitat, que amenaça sempre la recerca en el camp de les ciències humanes i socials, atès que les dades rarament són objectives (suposant que l'objectivitat pura existesca en algun àmbit de coneixement), sinó que passen sempre pel sedàs de la interpretació de l'investigador: sovint pot donar-se el cas que l'investigador malde per fer que les dades s'ajusten a la hipòtesi de partida *a qualsevol preu*, és a dir, descartant altres explicacions possibles simplement perquè no s'ajusten a la hipòtesi de partida.

Però deixant de banda consideracions de caire epistemològic i tornant al fil principal de l'argumentació encetada al paràgraf anterior, si un investigador (traductòleg) pretén estudiar les relacions entre segments originals i segments traduïts, però no en general, sinó amb referència a problemes de traducció concrets, llavors podria avançar-se la hipòtesi que les llistes de categories discretes i més o menys inconnexes no li resulten gaire vàlides o operatives. Si aquesta hipòtesi és certa, el motiu n'és, sens dubte, el fet que cada problema de traducció té un(s) tret(s) definitori(s) concret(s), és a dir, un aspecte o aspectes que el caracteritzen com a problema de traducció. Així ho expressa Zabalbeascoa (en premsa): «The proposal is that each feature or element be analysed on a single plane of reference, the one that characterises it as a translation problem». A més, no hi ha cap contradicció entre aquesta observació i la consideració d'aquest autor segons la qual el model d'oposicions binàries que ell proposa per a la traducció de la metàfora és aplicable a molts altres problemes de traducció. De fet, allò generalitzable és el model abstracte (expressable, com s'ha vist més amunt, en forma d'arbre), no les categories concretes: «In each case, it is up to the researcher, the critic or the translator to decide on the most convenient number of categories and their definitions».

En la secció següent miraré d'aplicar els punts bàsics de l'argumentació anterior al problema dels referents culturals per finalment proposar una tipologia de tècniques de traducció, il·lustrada amb alguns exemples.

4. Els referents culturals com a exemple de problema de traducció: tècniques, criteris de classificació, factors i restriccions, tipologies

En un treball anterior (Marco, 2002) vaig dur a terme una revisió d'algunes de les classificacions de tècniques de traducció dels referents culturals proposades per diferents autors, com ara Newmark (1988), Florin (1993), Hervey, Higgins i Haywood (1995), Katan (1999) o Mayoral (1999/2000). De fet, l'article de Mayoral

és molt útil com a revisió crítica de l'estat de la qüestió de la traducció dels referents culturals, no tan sols pel que fa a les tècniques sinó també a molts d'altres aspectes. En el treball esmentat, vaig optar per prendre la tipologia de Newmark com a punt de partida per a una proposta pròpia, que consistia bàsicament a esporgar la de Newmark del que em semblava que eren categories redundants o poc rellevants, reordenar-la i arreglar les categories resultants al llarg d'un continuum basat en dos criteris concomitants: el grau d'intervenció del traductor i el grau d'acostament al lector meta. (Aquests criteris són concomitants perquè van en la mateixa direcció: com més alt és el grau d'intervenció del traductor, més gran és l'acostament al lector meta.)

No hi ha espai ací per a repetir tota l'argumentació d'aquell treball, però potser sí que val la pena de reproduir la tipologia de Newmark i la meua proposta. Newmark identifica les següents tècniques que són aplicables a la traducció d'elements culturals (1988: 103):

- a) transferència, o manlleu del mot original: pensem en termes com ara *perestroika* o *glasnost*, per a parlar d'una determinada situació política a l'extinta Unió Soviètica;
- b) equivalent cultural, o ús d'un concepte de la cultura receptora que és aproximadament equivalent al de l'original: per exemple, «xarcuteria» com a traducció de *delicatessen* o *deli*, o *BA degree* com a traducció de «llicenciatura»;
- c) neutralització, o explicació del referent cultural amb paraules que al·ludeixen a la seua funció o a les seues característiques externes. Newmark en dóna com a exemples *Roget*, que es traduiria com «diccionari ideològic anglès» (funció), o *Samurai*, descrit com «l'aristocràcia japonesa del segle XI al XIX»;
- d) traducció literal, com en el cas de «superhome» o *superman*, traduïts de l'alemany *Übermensch*;
- e) etiqueta, o equivalent aproximat que té caràcter provisional (probablement per tractar-se d'un terme nou) i que, si convé, pot retirar-se posteriorment;
- f) naturalització, o transferència que s'adapta a la pronúncia, ortografia i morfologia de la llengua receptora: pensem en termes esportius com ara «futbol» i «basquetbol», així com en gran part del lèxic característic d'aquests esports;
- g) anàlisi componencial, o explicitació, en la traducció, de tots els trets definitoris del referent cultural original: per exemple, *British Council*, o «organisme oficial per a la promoció de la llengua i cultura angleses a l'estranger»;
- h) omissió, o eliminació d'elements que es consideren redundants o poc importants;
- i) parella, o combinació de dues (o més) tècniques a l'hora de traduir un element cultural, com, per exemple, quan un terme és transferit i alhora neutralitzat per mitjà de l'anàlisi componencial: el *Bundestag* o parlament federal alemany;
- j) traducció estàndard acceptada: pensem en el cas de «cohabitació», per a traduir el terme francès corresponent, encunyat per a al·ludir a aquella situació política en què el president de la República i el primer ministre pertanyen a partits diferents. Potser una altra opció seria preferible, però cal fer servir aquella que ja s'ha imposat;

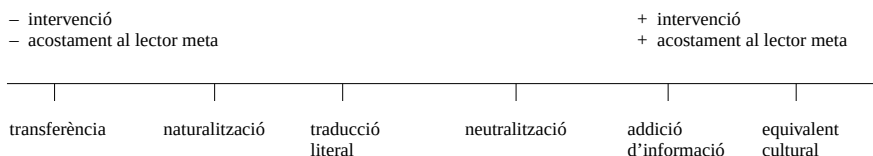

Figura 3. Tècniques de traducció dels referents culturals i continuum d'intervenció del traductor.

- k) paràfrasi, glossa, notes, etc., és a dir, en general, l'addició d'informació al cos del text o bé en notes a peu de pàgina o al final del capítol o del llibre
- l) hiperònim (el mot utilitzat per Newmark és *classifier*), o terme genèric que acosta al lector meta el valor específic del referent cultural: *Yorkshire*, per exemple, traduït com «el comtat de Yorkshire».

La meua proposta, una vegada fets els ajustos convenients, quedava representada gràficament tal com segueix (Marco, 2002: 210) (figura 3).

A les categories d'aquest continuum caldria afegir l'omissió, que planteja problemes d'ubicació, la parella o combinació de més d'una tècnica (per exemple, transferència + addició d'informació) i la inserció o creació d'un referent cultural en el text meta allà on no n'hi havia cap en l'original —per analogia amb el que fan altres autors en relació amb altres problemes de traducció, com ara Toury (1995) amb la metàfora o Delabastita (1996) amb els jocs de paraules. Aquesta classificació semblava operativa en ser aplicada a la catalogació de solucions de traducció en dues traduccions al català de l'obra *Three Men in a Boat*, de J.K. Jerome. Ara bé, treballs i reflexions posteriors, així com l'acarament de la llista de tècniques amb noves dades, m'han dut a la conclusió que caldria afegir-hi com a mínim dues categories més:

- a) aquell cas en què un referent cultural del pol de partida és substituït per un altre referent cultural també del pol de partida però més transparent (en el sentit de menys desconegut) per al lector meta. Aquesta possibilitat comporta un grau alt d'intervenció per part del traductor i d'acostament al lector meta i alhora permet respectar la restricció de la versemblança cultural; per tant, es farà servir en aquelles situacions de traducció i en aquells gèneres en què la inserció d'un element del pol meta en el text traduït es consideraria poc acceptable o inacceptable, segons les tendències dominants. Aquesta tècnica podria anomenar-se «adaptació intracultural»;
- b) allò que Hurtado anomena «equivalente acuñado» i que explica de la següent manera (2001: 270): «Se utiliza un término o expresión reconocido (por el diccionario, por el uso lingüístico) como equivalente en la lengua meta». Crec que cal incloure aquesta denominació com una mena de traducció per defecte, és a dir, com la mena de traducció més previsible d'un referent cultural, la que es

produirà en tots aquells casos en què no hi haja cap factor que aconselle una solució diferent. Ara bé, aquesta categoria, tot i la necessitat esmentada d'incloure-la, no és ubicable en el continuum reproduït més amunt, per tal com l'equivalent encunyat pot consistir en diverses tècniques de les esmentades, com ara el manlleu (l'equivalent encunyat de *football* és «futbol», un manlleu naturalitzat pel que fa a l'ortografia i la pronúncia, com tants altres termes de l'àmbit de l'esport), la traducció literal (*Bundeskanzler* normalment és traduït com «canceller federal»), l'adaptació (*Chancellor of the Exchequer* normalment esdevé «Ministre d'Economia/d'Hisenda britànic»), etc. Aquest darrer cas és curiós si el comparem amb *Secretary of the Foreign Office*, que tot sovint és traduït com «secretari del *Foreign Office* (britànic)» i no com «Ministre d'Afers Estrangers», que seria l'equivalent cultural, tot i que un de no gaire marcat pel que fa a l'especificitat cultural (de ministres d'affers estrangers, amb aquesta mateixa denominació, n'hi ha en molts països). Per tant, l'equivalent encunyat, juntament amb l'omissió, quedarien fora del continuum.

Aquest continuum d'intervenció del traductor/acostament al lector meta, amb les precisions que s'acaben de fer i amb alguns canvis terminològics que s'expliquen tot seguit, podria reformular-se com segueix (figura 4).

Aquest seguit de tècniques, si el comparem amb el proposat en el treball de 2002, conté la incorporació al continuum de la tècnica anomenada «adaptació intracultural» i la consideració (tot i no ser ubicable en el continuum) de l'equivalent encunyat. D'altra banda, hi ha la fusió de les tècniques anteriorment anomenades «transferència» i «naturalització» en una de sola, el manlleu (és a dir, el *préstamo* d'Hurtado), que, com aquesta autora afirma, pot ser pur (i llavors es correspon amb la «transferència» de Newmark) o naturalitzat (la «naturalització» de Newmark). La resta de canvis terminològics són un intent d'aproximació a les denominacions d'Hurtado, per la influència que la seua classificació ha exercit i continua exercint. Així, el que abans anomenàvem «addició d'informació» ara esdevé «amplificació/compressió», ja que la intervenció del traductor a l'hora de

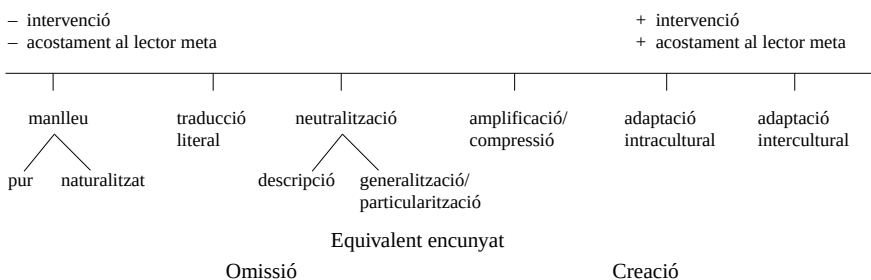

Figura 4. Tècniques de traducció (revisades) dels referents culturals i continuum d'intervenció del traductor.

mediar en la distància cultural pot consistir a afegir informació (el cas més habitual), però també a eliminar-ne (si el referent en qüestió és més conegut pel lector meta que no pel de l'original); i el que abans designàvem amb el terme «equivalent cultural» ara és anomenat «adaptació intercultural», per a distingir-la de la intracultural, que ja s'ha explicat més amunt. Hurtado parla només d'«adaptació» per a referir-se a la primera i no contempla la segona. Finalment, es manté el terme «neutralització», procedent de Newmark, perquè crec que és més pertinent i explicatiu si el criteri en què es basa la classificació és el del major o menor acostament al pol original: per «neutralització» s'entén la desaparició del referent cultural com a tal i la seua substitució per alguna mena de glossa o explicació. En aquest sentit, podria entendre's com un terme paraigua que encabeix diferents categories discretes d'Hurtado (o de Newmark), com ara la descripció, la generalització o la particularització.

Ara bé: el grau d'intervenció del traductor/grau d'acostament al lector meta no és l'únic criteri que pot servir de base per a una tipologia de tècniques de traducció dels referents culturals. N'hi ha d'altres, entre els quals podrien identificar-se com a mínim els següents:

- a) el grau de *culturicitat* (si se'm permet el neologisme), és a dir, el grau en què la solució de traducció és també un referent cultural (ja siga propi del pol cultural original o del meta) o no. La pertinència d'aquest criteri es justifica per raons funcionals: com afirma Mayoral (1994: 87), «[l]os marcadores espaciotemporales o culturales sirven para dar mayor colorido y expresividad a una historia (...) o son elementos relevantes del significado (...) o ambas cosas al mismo tiempo». Dit d'una altra manera, en els textos literaris o, més generalment, en els textos amb una marcada voluntat estètica, els referents culturals són funcionalment rellevants, són una marca d'estil;
- b) la quantitat d'informació que conté la solució de traducció en comparació amb la que conté l'original. Pot contenir-ne la mateixa quantitat, més, o menys. Les decisions del traductor en relació amb aquesta variable estaran motivades per les necessitats informatives que el traductor perceba en el seu lector ideal, que forçosament seran diferents de les del lector de l'original.

En funció de cadascun d'aquests criteris, les tècniques proposades en el continuum de més amunt podrien reordenar-se de manera diferent, atenent a allò que és propi i específic del criteri, tal com segueix (figures 5 i 6).

Si deixem de banda la variable de la quantitat d'informació, els altres dos criteris podrien combinar-se gràficament per mitjà d'unes coordenades, de manera que seria possible ubicar les tècniques de traducció simultàniament amb relació als dos eixos (el del grau d'intervenció/acostament i el del grau de culturicitat) (figura 7).

Un diagrama com aquest representa gràficament la interacció dels dos criteris o variables que, a parer meu, són més específics dels referents culturals com a problema de traducció. De fet, aquesta interacció pren tot sovint la forma de tensió dialèctica, ja que, en moltes situacions de traducció, com major siga el grau de cul-

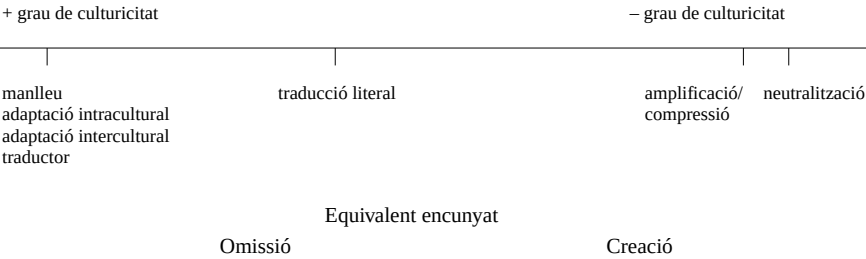

Figura 5. Tècniques de traducció dels referents culturals i continuum de culturicitat.

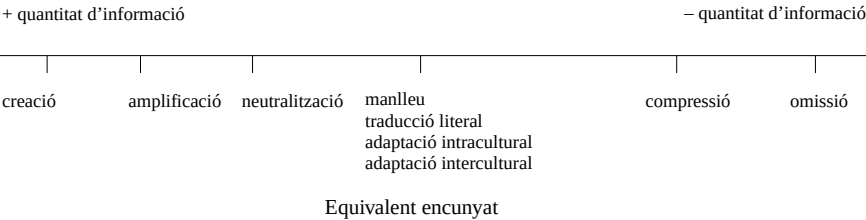

Figura 6. Tècniques de traducció dels referents culturals i continuum de quantitat d'informació.

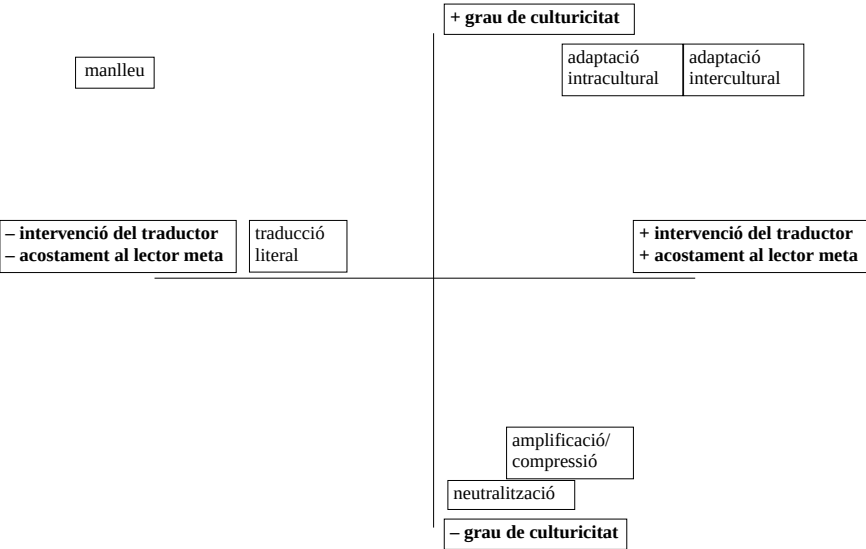

Figura 7. Tècniques de traducció dels referents culturals i continuu d'intervenció del traductor i grau de culturicitat.

turicitat, menor serà l'acostament al lector meta en termes de la intel·ligibilitat de l'univers cultural que es vol traslladar, i viceversa. Així ho explica Mayoral (1994: 88): «Las razones para mantener un máximo de color local y temporal, un máximo de caracterización cultural, son principalmente razones de estilo. Las razones para reducir su proporción son razones de comprensión por parte del lector. El punto de equilibrio lo establece el lector al que nos dirijamos».

Finalment, perquè es veja que les diferents maneres d'ubicar i representar les tècniques de traducció no són incompatibles entre elles, faré servir també el model d'oposicions binàries de Zabalbeascoa. Crec que aquest autor l'encerta de ple quan afirma (com ja s'ha reproduït més amunt) que una classificació només pot tenir un pla de referència, és a dir, un criteri subjacent, que ell identifica amb allò que caracteritza el problema de traducció com a tal. Si un problema de traducció té més d'un aspecte que el caracteritza (tal com s'acaba d'argumentar per als referents culturals), llavors calen tantes classificacions com aspectes (és a dir, criteris o plans de referència). Així doncs, per als dos criteris esmentats, podrien proposar-se les següents representacions arbòries (figures 8 i 9).⁴

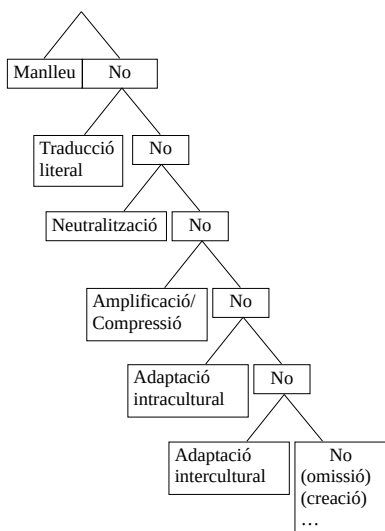

Figura 8. Diagrama d'oposicions binàries de les tècniques de traducció dels referents culturals segons el criteri del grau d'intervenció del traductor.

4. De tota manera, cal indicar que hi ha una diferència important entre aquestes representacions arbòries i les que proposa Zabalbeascoa als seus treballs: en les seues, cada nivell nou en què es ramifica l'arbre és més ampli que l'anterior i, per tant, l'inclou (els elements d'un mateix conjunt inclouen els d'un mateix subconjunt, per exemple), mentre que en els diagrames d'arbre que es presenten ací, això no ocorre.

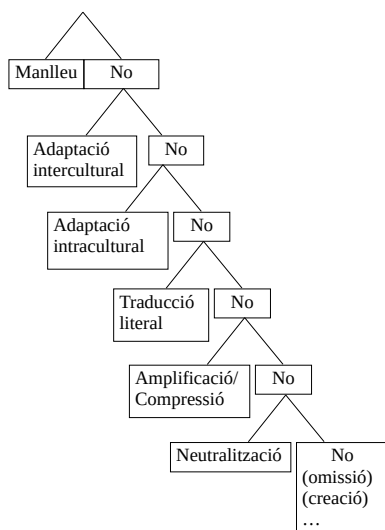

Figura 9. Diagrama d'oposicions binàries de les tècniques de traducció dels referents culturals segons el criteri del grau de culturicitat.

Fins ara s'ha parlat exclusivament de tècniques de traducció, ja que és aquesta noció la que constitueix el focus d'interès del present treball. Ara bé, en tot treball descriptiu que se centre en un problema de traducció, cal tenir en compte com a mínim dues variables d'estudi més: la tipologia del fenomen estudiat i els factors que influeixen en la presa de decisions traductores (també anomenats tot sovint «restriccions»). En relació amb els referents culturals, la tipologia del fenomen resulta difícil (si no impossible) d'establir de manera exhaustiva, per tal com el concepte de cultura és, sens subte, el més comprensiu que es pot abordar al si no tan sols dels estudis sobre la traducció, sinó de la comunicació en general. Malgrat això, de tipologies dels referents culturals se n'han proposat moltes (veure, per exemple, Marco, 2002: 205-208) i, tot i que en el present treball no hi entrarem, sí que val la pena de recordar el que diu Zabalbeascoa (2001) de les tipologies en general:

No pensamos que sea tarea de la teoría de la traducción proponer tipologías para todos los 'e' potenciales [*per 'e' l'autor entén un element o fenomen textual qual-sevol, com ara la metàfora, la ironia, etc.*]. Esto sólo se puede justificar si se demuestra que surgen tipologías (...) específicas para la traducción. En general, parece que podría ser suficiente realizar análisis que combinaran: (a) tipologías surgidas de estudios exhaustivos de cada fenómeno lingüístico, estilístico y comunicativo, con (b) tipologías realizadas según los parámetros de las divergencias entre lenguas, culturas y comunidades de receptores de los textos.

Pel que fa als factors o restriccions, caldria considerar com a mínim els següents:

- a) l'*skopos* de la traducció, o característiques de l'encàrrec, amb atenció especial a la finalitat de la traducció i al destinatari;
- b) el mètode de traducció (Hurtado, 2001: 241-256), que generalment es derivarà del tipus d'encàrrec. Crec que hi ha correspondències bastant evidents (tot i que els pressupòsits de partida podrien ser diferents) entre el mètode traductor, la norma inicial (adequació/acceptabilitat) de Toury (1995) i la dualitat estrangerització/anostrament de Venuti (1995), com ja s'ha posat de manifest més amunt en aquest mateix treball;
- c) la voluntat i/o capacitat de mediació del traductor, és a dir, l'esforç que aquest estiga disposat a fer (factor subjectiu) o estiga en condicions de fer a causa de les circumstàncies materials de l'encàrrec (temps, eines de documentació, etc.: factor objectiu; veure Weissbrod (1996), que esmenta aquests factors en relació amb els jocs de paraules);
- d) el gènere textual (veure, per exemple, Mason, 1994: 69);
- e) el discurs, o «expressió institucionalitzada d'actituds en l'ús del llenguatge» (Mason, 1994: 69), com, per exemple, en el manlleu de mots anglesos per part de professors d'anglès no nadius, com un senyal de pertinença a una determinada comunitat professional o, en altres contextos, com un senyal d'esnobisme. Aquest valor semiòtic, tot sovint de naturalesa ideològica, caldrà negociar-lo de manera diferent segons la situació, tenint en compte factors com ara la familiaritat del lector amb les expressions emprades, la llengua a què pertanyen, les connotacions de l'ús d'aquesta llengua, les variacions cronològiques d'aquestes connotacions, etc.;
- f) el grau d'especificitat cultural. Segons Molina (2001: 350), per exemple, com més específic és un referent cultural (ella es refereix exclusivament als de tipus religiosos, però crec que l'observació podria generalitzar-se a d'altres tipus), menor és la freqüència en l'ús de la tècnica de l'equivalent encunyat, en principi la menys marcada. Això vol dir que en el cas dels referents amb un grau alt d'especificitat cultural, el traductor es veu obligat a emprar tècniques que impliquen una major intervenció per la seua part i un major acostament al lector meta;
- g) la distància relativa entre les dues cultures que entren en joc: com menor siga aquesta distància, major serà el coneixement compartit pels membres de totes dues cultures i menor, per tant, la necessitat de mediació;
- h) la importància del referent cultural en el context (Florin, 1993), és a dir, la seua rellevància funcional, que depèn de si és a prop del centre d'interès del lector o, per contra, hi constitueix un mer detall;
- i) el medi i el canal de transmissió, que poden donar lloc a múltiples possibilitats, com ara el text escrit per a ser llegit (amb una major o menor voluntat d'oralitat), el text escrit per a ser representat en temps real (teatre), el text escrit per a ser representat i enregistrat, però no en temps real (cinema), etc.

La interrelació d'aquestes variables (tècniques de traducció, tipologia del fenomen estudiat, factors o restriccions que incideixen en la presa de decisions) és el moll de l'os de qualsevol estudi descriptiu, i d'aquesta interrelació es poden extrau-

re conclusions d'abast més o menys general, formulables (o no) com a regularitats o com a normes. Com que el propòsit d'aquest treball, en relació amb el problema dels referents culturals, és molt més modest i no passa de tenir pretensions il·lustratives, tot seguit s'analitzaran alguns exemples de referents culturals en obres literàries angleses i la seua traducció o traduccions al català. Començarem amb dues versions del *Pygmalion* de Bernard Shaw, la de Joan Oliver (Shaw, 1996) i la de Xavier Bru de Sala (Shaw, 1997). Al següent quadre 1 es recullen els referents culturals trobats al primer acte i les seues corresponents traduccions.

Quadre 1. Referents culturals al primer acte de *Pygmalion* i a les seues traduccions al català.

Original Shaw	Traducció Oliver	Traducció Bru de Sala
Ø	Carrer de Sant Pere més Alt	La Rambla
St Paul's church (not Wren's cathedral but Inigo Jones's church in Covent Garden vegetable market)	Palau de la Música Catalana	Liceu
The Southampton Street side	Ø	La banda de muntanya
Ø	Via Laietana	Ø
Charing Cross	Urquinaona	Plaça Catalunya
Ludgate Circus	Ronda amunt	Via Laietana
Trafalgar Square	Plaça de Catalunya	Gran Via
Charing Cross Station	L'estació de Sarrià	Plaça Universitat
Hammersmith	Ø	Diagonal
Strandwards	Ø	Rambles amunt
Ø	Can Taps	Ø
Ø	Col·lègits de pago	Ø
Ø	Uis de bou	Ø
Selsey	L'Alt Empordà	Garrotxí, de Castellfolit de la Roca
Lisson Grove	Poble Nou, casalots de Marbella	Can Pi, a l'Hospitalet
Park Lane	Ø	El passeig de Gràcia
Housing Question	Ø	Els problemes de l'habitatge
Hoxton	L'esquerra de l'Eixample, pels volts d'Aribau	Cervera, carreró de les Bruixes / Eixample, part baixa del carrer Aribau
Ø	Ø	Bolcàssim, Vall de Gallinera, entre Gandia i Dénia
Cheltenham, Harrow, Cambridge	L'Alguer, illa de Sardenya	Castellterçol
Music-hall	Artista de varietats, Onoprof	Music-hall
Earls court	El Maresme	Les Teresianes de Ganduixer
Epsom, Largetady Park	Pla de Bages, Manresa	Pla de Bages, tirant cap al Berguedà / Balsareny

Quadre 1. Referents culturals al primer acte de *Pygmalion* i a les seues traduccions al català (continuació).

Original Shaw	Traducció Oliver	Traducció Bru de Sala
Ø	Ø	Festa dels traginers
Ø	Ciero	Ø
(H)anwell	Sant Baudili (Sant Boi) de Llobregat	<i>Loqueria</i> de Sant Baudili (Sant Boi) de Llobregat
Irishman, Yorkshireman	Mallorquí, lleidatà	Mallorquí, lleidatà
London	Barris de Barcelona	Barris de Barcelona
Kentish Town, Park Lane	Ø	Poble Sec, Putxet
Ø	Ø	Prat de la Riba, Mancomunitat, mestre Fabra, Institut
Shakespeare, Milton, The Bible	Ramon Llull, Ausiàs March, versió de l' <i>Odissea</i>	Ausiàs March
Ø	Jordi de Sant Jordi	Ø
Bucknam Pellis (Buckingham Palace)	Ø	<i>Puxé</i> (Putxet), Josepets
Angel Court, Drury Lane, Mejklejohn's oil shop	Carrer de l'Hort de la Bomba	carrer de l'Hort de la Bomba
Ø	Tres Torres	Ø

En relació amb aquestes dades, poden fer-se les constatacions següents:

- el mètode seguit en totes dues traduccions és el mètode lliure (Hurtado, 2001: 252), que inclou l'adaptació (que no s'ha de confondre amb la tècnica que respon al mateix nom, ja que el mètode afecta la traducció en la seua globalitat, mentre que les tècniques es refereixen a segments o fenòmens textuais determinats) i la versió lliure. Per tant, és lògic que hi estiga fortament representada la tècnica de l'adaptació intercultural, que afecta sobretot els topònims (urbans i no urbans), però també d'altres aspectes, com els noms dels dialectes o els autors i obres literàries. En aquest sentit, cal recordar que totes dues són adaptacions a la realitat catalana, però que l'eix temporal no hi és coincident: mentre que en la versió d'Oliver l'acció és contemporània a la representació (dècada dels cinquanta), la de Bru de Sala fa tornar els personatges a l'època en què van ser concebuts, concretament a l'any 1916;
- malgrat la tendència que s'acaba d'apuntar, hi ha exemples de referents culturals (especialment topònims) que s'ometen (Hammersmith o Park Lane a la traducció d'Oliver) o que es neutralitzen (en tenim un exemple a la traducció d'Oliver, quan, en referir-se a l'ascens social dels nou-rics, que Shaw ubicava entre Kentish Town i Park Lane, el traductor no parla de canvis de domicili sinó que, més genèricament, diu que «els antics drapaires ara són milionaris»). Paral·lelament, trobem diversos casos de creació de referents culturals (com

ara «col·lègits de pago» a la traducció d'Oliver o «festa dels traginers» a la de Bru de Sala»). La finalitat de tot plegat és ancorar l'acció al context cultural meta, de la mateixa manera que l'original estava ancorat al context cultural anglès i, més concretament, a Londres;

- c) pel que fa a la tipologia dels referents, hi predominen, com ja s'ha dit, els topònims, però el ventall s'obre per a incloure'n d'altres tipus: les institucions educatives (col·legis privats), el món de l'espectacle (*music-hall*, Onoprof), la literatura, els personatges públics (Prat de la Riba), els temes de debat social (la qüestió de l'habitatge), etc.;
- d) pel que fa als factors o restriccions que influeixen en les decisions de traducció, és evident que el que més hi pesa és el mètode traductor elegit, que oscil·la entre l'adaptació i la versió lliure. Aquest mètode, però, està molt relacionat amb la finalitat de la traducció (que probablement sorgeix de la voluntat de presentar l'acció de l'obra original d'una manera que enganxe directament amb les preocupacions de l'espectador catalanoparlant) i amb el gènere, ja que aquest tipus de mètode traductor no sol emprar-se, per exemple, en la traducció de novel·les o relats breus. Al mateix temps, el fet d'estar destinada al teatre ja elimina d'entrada la possibilitat d'amplificació mitjançant notes a peu de pàgina; i, finalment, l'elecció de mètode traductor està íntimament relacionada no solament amb la intenció anostradora, ja al·ludida, sinó també amb l'alt grau d'especificitat cultural de l'original, que hauria dificultat enormement un mètode traductor més estrangeritzador. Tot plegat, els diferents factors/restriccions estan fortament imbricats entre ells.

En aquells casos en què el mètode traductor no consisteix a adaptar globalment l'acció de l'obra al context cultural meta, sinó a preservar el de l'original, és probable que trobem una freqüència més alta de tècniques que tendeixen cap a una menor intervenció del traductor (el manlleu o la traducció literal) o cap a una intervenció que tinga com a conseqüència un índex més baix de culturicitat, mitjançant tècniques com ara la neutralització, l'amplificació o, a tot estirar, l'adaptació intracultural. D'altra banda, en la traducció de textos teatrals l'omissió és més freqüent que no en els narratius. Considerem un passatge de *The Importance of Being Earnest* (Wilde, 1966: 332) a fi d'il·lustrar les diferents possibilitats de traducció (amb un mètode de traducció que descarte l'adaptació o la versió lliure):

LADY BRACKNELL: (...) The whole theory of modern education is radically unsound. Fortunately in England, at any rate, education produces no effect whatsoever. If it did, it would prove a serious danger to the upper classes, and probably lead to acts of violence in Grosvenor Square.

El referent «Grosvenor Square» podria traduir-se de les següents maneres:

- a) «Grosvenor Square» (manlleu);
- b) «plaça Grosvenor», que estaria a cavall entre el manlleu i la traducció literal, per tal com descompon el topònim en una part traduïble, que tradueix pel seu equivalent encunyat, i una d'intraduïble;

- c) «els barris elegants/burgesos», o alguna expressió similar (neutralització), on el valor semiòtic del topònim, implícit en l'original, s'explicita per facilitar la comprensió de l'espectador o lector, amb la consegüent davallada en el grau de culturicitat (la solució de traducció no inclou cap element cultural). De fet, Jaume Melendres, en la seua traducció de l'obra, opta per aquesta solució en traduir «Grosvenor Square» per «barris residencials» (Wilde, 1998: 30);
- d) «Grosvenor Square, o qualsevol altre barri de rics/burgès» (manlleu + amplificació), amb la qual cosa l'explicitació permet salvar la barrera cultural alhora que el manlleu manté el nivell de culturicitat;
- e) «el palau de Buckingham» o «els despatxos dels financers de la City» (adaptació intracultural), on es manté intacte el nivell de culturicitat substituint el referent cultural de l'original per algun altre de (presumptament) més conegut pel públic receptor. Que aquesta solució funcione o no funcione depèn precisament del reconeixement per part del públic receptor de la funció (és a dir, del valor semiòtic, de les connotacions) del referent emprat. No és possible anar més lluny en el continuum d'acostament al lector meta sense fer servir l'adaptació intercultural i, per tant, incórrer en la inversemblança cultural.

5. Conclusions

Com s'ha anat veient al llarg del present treball, les classificacions de les tècniques de traducció poden adoptar formes diverses. De les tres que s'han identificat (categories discretes, categories arrencades al llarg d'un continuum i model d'oposicions binàries), ací s'ha defensat la idoneïtat de la segona, entenent, però, que la idea del continuum no és incompatible amb les oposicions binàries (i potser també amb algunes de les categories discretes). En segon lloc, s'ha defensat també la conveniència d'establir tipologies de tècniques per a problemes concrets de traducció, més que no amb un abast general, perquè s'ha considerat que cada problema de traducció (la metàfora, la ironia, els jocs de paraules, els referents culturals, la variació lingüística) té un tret o més que li són propis i que és sobre la base d'aquests trets definitoris que cal bastir les classificacions. En tercer i darrer lloc, s'ha fet una proposta de classificació de les tècniques de traducció d'un problema concret, el dels referents culturals, tot prenent com a trets definitoris (o plans de referència, per emprar l'expressió de Zabalbeascoa) el grau d'intervenció del traductor, que normalment repercuteix de manera directament proporcional sobre el grau d'acostament al lector meta, i el grau de culturicitat. Aquestes dues variables mantenen entre si una certa tensió dialèctica i cadascuna per separat pot donar lloc a una classificació de tècniques en forma de continuum o d'arbre d'oposicions binàries. La classificació proposada és una revisió de la que es va defensar en un treball anterior (Marco, 2002), a fi d'encabir-hi algunes possibilitats no previstes en aquella i d'acostar-ne la terminologia a la tipologia d'Hurtado (2001) i Molina i Hurtado (2002), per tal com la proposta d'aquestes autores gaudeix d'una gran difusió i ha estat utilitzada en diversos treballs descriptius. S'han fet servir exemples de referents culturals extrets de *Pygmalion*, de Bernard Shaw, i de *The Importance of Being Earnest*, d'Oscar Wilde, per a il·lustrar les tècniques de tra-

ducció escollides i els factors o restriccions que poden haver incidit en la seua elecció. De manera general, s'ha postulat que qualsevol treball descriptiu centrat en un problema de traducció concret ha de ser capaç de determinar la interrelació entre tipologia del problema, tècniques de traducció i factors o restriccions per a finalment assenyalar les normes o regularitats observades en la conducta traductora.

Bibliografia

- BARR, A.; MARTIN, R. (eds.) (2001). *Últimas corrientes en los estudios de traducción y sus aplicaciones*. Salamanca: Universidad de Salamanca (edició en CD-ROM amb ISBN 84-7800-868-3).
- DELABASTITA, Dirk (1996). «Introduction». *The Translator*, 2 (2), p. 127-139.
- DELISLE, Jean (1980). *L'analyse du discours comme méthode de traduction*. Ottawa : Editions de l'Université d'Ottawa.
- FLORIN, Sider (1993). «Realia in translation». A: ZLATEVA, Palma (ed.), p. 122-128.
- GILE, D.; HANSEN, G.; MALMKJAER, K. (eds.) (en premsa). *Proceedings of the EST 2001 Conference in Copenhagen*. Amsterdam i Filadèlfia: John Benjamins.
- GODAYOL, Pilar (2000). *Espais de frontera. Gènere i traducció*. Vic: Eumo.
- HERVEY, Sándor; HIGGINS, Ian; HAYWOOD, Louise (1995). *Thinking Spanish Translation. A Course in Translation Method: Spanish to English*. Londres: Routledge.
- HURTADO ALBIR, Amparo (ed.) (1994). *Estudis sobre la traducció*. Castelló: Publicacions de la Universitat Jaume I.
- (2001). *Traducción y Traductología. Introducción a la traductología*. Madrid: Cátedra.
- KATAN, David (1999). *Translating Cultures. An Introduction for Translators, Interpreters and Mediators*. Manchester: St. Jerome.
- MARCO, Josep (2002). *El fil d'Ariadna. Anàlisi estilística i traducció literària*. Vic: Eumo.
- MARTÍ FERRIOL, José Luis (2003). *Estudio descriptivo y comparativo de las normas de traducción en las versiones doblada y subtitulada del filme Monsters' Ball (inglés-español)*. Castelló: Universitat Jaume I. [Treball d'investigació inèdit]
- MASON, Ian (1994). «Techniques of translation revisited: a text-linguistic review of 'borrowing' and 'modulation'». A: HURTADO ALBIR, Amparo (ed.) (1994), p. 61-72.
- MAYORAL, Roberto (1994). «La explicitación de información en la traducción intercultural». A: HURTADO ALBIR, Amparo (ed.) (1994), p. 73-96.
- (1999/2000). «La traducción de referencias culturales». *Sendebat*, 10/11, p. 67-88.
- MOLINA MARTÍNEZ, Lucía (2001). *Análisis descriptivo de la traducción de los culturemas árabe-español*. Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona. [Tesi doctoral inèdita]
- MOLINA MARTÍNEZ, Lucía; HURTADO ALBIR, Amparo (2002). «Translation Techniques Revisited: A Dynamic and Functionalist Approach». *Meta*, XLVII (4), p. 498-512.
- NEWMARK, Peter (1988). *A Textbook of Translation*. Londres: Prentice-Hall.
- SHAW, Bernard (1996). *Pigmalión*. Adaptació lliure de Joan Oliver. Barcelona: Edicions 62.
- (1997). *Pigmalión*. Traducció de Xavier Bru de Sala. Barcelona: La Magrana.
- (1941). *Pygmalion*. Londres: Penguin.
- TOURY, Gideon (1995). *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam i Filadèlfia: John Benjamins.
- VÁZQUEZ-AYORA, Gerardo (1977). *Introducción a la Traductología*. Washington: Georgetown University Press.
- VENUTI, Lawrence (1995). *The Translator's Invisibility. A History of Translation*. Londres: Routledge.

- VIDAL CLARAMONTE, M.C. África (1995). *Traducción, manipulación, desconstrucción*. Salamanca: Ediciones Colegio de España.
- (1998). *El futuro de la traducción. Últimas teorías, nuevas aplicaciones*. València: Institució Alfons el Magnànim.
- VINAY, Jean-Paul; DARBELNET, Jean (1958). *Stylistique comparée du français et de l'anglais. Méthode de traduction*. París: Didier.
- WEISSBROD, Rachel (1996). «'Curiouser and Curiouser': Hebrew Translation of Wordplay in 'Alice's Adventures in Wonderland'». *The Translator*, 2 (2), p. 219-234.
- WILDE, Oscar (1966). *Complete Works of Oscar Wilde*. Londres i Glasgow: Collins.
- (1998). *La importància de ser Frank*. Traducció de Jaume Melendres. Barcelona: Institut del Teatre.
- ZABALBEASCOA, Patrick (2001). «Un marco para el análisis de la traducción de la metáfora». A: BARR, A. i MARTIN, R. (eds.) (2001), p. 858-868.
- (en premsa). «Translating non-segmental features of textual communication: The case of metaphor within a binary-branch analysis». A: GILE, D.; HANSEN, G.; MALMKJAER, K. (eds.) (en premsa).
- ZLATEVA, Palma (ed.) (1993). *Translation as Social Action. Russian and Bulgarian Perspectives*. Londres: Routledge.